

Ekspertu loma kriminālprocesos, kas ir saistīti ar korupciju

Mg. iur. Anatolijs Kriviņš (Daugavpils)
Pislētas domes attīstības departamenta jurists,
Rīgas Stradiņa universitātes doktora studiju
Programmas “Juridiskās zinātnes” doktorants.

Raksts ir veltīts ekspertu lomai kriminālprocesos, kas ir saistīti ar korupciju. Tēmas aktualitāti autors pamato ar korupcijas uztveres indeksa (*Corruption Perceptions Index by Transparency International*) rezultātiem, kas iepriekšējos gados Latvijas Republikā pasliktinājās: 2009.gads – 4,5 punkti, 2010.gads – 4,3 punkti, 2011. gads – 4,2 punkti, 2012.gads – 49 punkti (2012.gadā ir mainījusies punktu piešķiršanas metodoloģija; informācija no Interneta vietnes <http://www.transparency.org/>), kā arī nepieciešamību un iespējām efektīvi izmantot eksperta palīdzību šādos kriminālprocesos.

1. Koruptīvo noziedzīgo nodarījumu definīcija un raksturojums

“Konvencija par cīņu pret korupciju, kurā iesaistītas Eiropas Kopienas amatpersonas vai Eiropas Savienības dalībvalstu amatpersonas, kas izstrādāta, pamatojoties uz līguma par Eiropas Savienību k.3 panta 2.punkta "C" apakšpunktu” atsevišķi izdala pasīvo un aktīvo korupciju. Ikvienu Eiropas Savienības dalībvalsti, atbilstoši Konvencijas 2.panta 2.punktam un 3.panta 2.punktam, veic nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu to, ka abi iepriekš minētie rīcības veidi tiktu kvalificēti kā noziedzīgie nodarījumi. Latvijas Republikas pieeja aktīvās un pasīvās korupcijas kriminalizācijai nav būtiski atšķirīga no citām Eiropas Savienības dalībvalstīm, piemēram, no Lietuvas Republikas, kur Kriminālkodeksa XXXII nodaļa paredz 5 noziedzīgus nodarījumus (225.pants – 229.pants); Igaunijas Republikas, kur Kriminālkodeksa 8.nodaļa (dienesta noziegumi) paredz 22 noziedzīgus nodarījumus; un Zviedrijas Karalistes, kur Kriminālkodeksā doto jautājumu regulē 2.daļas 21.nodaļas 1.pants – 16.pants.

Apstākļi, ka dalībvalstīm ir iespēja noteikt atšķirīgus noziedzīgu nodarījumu veidus, kuru kopīgās iezīmes ir koruptīvās darbības, noved pie vairākām teorētiskām pieejām koruptīvo noziedzīgo nodarījumu apkopošanas procesam. Pašlaik, tikai kukuļošana, ir nodarījums, kuru uzskata par koruptīvo noziedzīgo nodarījumu zinātnieku absolūtais vairākums (piemēram, Prof. Luņņevs uzskata kukuļošanu par korupcijas kodolu, bet prof.Volženkins – par korupcijas klasisko formu). Ņemot vērā minēto, raksta turpinājumā tieši kukuļošana tiks izmantota kā galvenais koruptīvo noziedzīgo nodarījumu piemērs. Savukārt, teorētiskajā plāksnē, ar jēdzienu „koruptīvie noziedzīgie nodarījumi” autors saprot jebkurus noziedzīgus nodarījumus, kas izpaužas kā uzticētā publiskā resursa ļaunprātīga izmantošana privātajās interesēs.

Lietās, kas ir saistītas ar korupciju, tiek atklāta tikai ļoti maza daļa noziedzīgo nodarījumu, kam ir vairāki cēloņi. Piemēram, kukuļošana ir viens no noziedzīgu nodarījumu veidiem, kuru ir grūti atklāt un izmeklēt. Pirmkārt, kukuli parasti dod bez lieciniekiem; otrkārt, gan kukuļdevējs, gan kukuļņēmējs ir ieinteresēti noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, vēlas izvairīties no atbildības un mēģina noslēpt noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas pēdas. Treškārt, apzinoties, ka par kukuļošanu ir paredzēta kriminālatbildība, kukuļdevējs un kukuļņēmējs parasti nesniedz patiesas liecības un informāciju par līdzdalībniekiem.

Korumpētie orgāni pašlaik veido veselu sistēmu, kura iekļauj sevī vairākus desmitus dalībnieku. Šajā gadījumā kukuļa nodošana notiek atbilstoši iepriekš izstrādātajai shēmai, kas nodrošina maksimālu slepenību.

Kukuļņēmēji ļoti bieži ir dažāda līmeņa vadītāji, kuriem ir plašas pilnvaras, vara un autoritāte. Dažreiz arī kukuļdevējiem ir augsti amati, kas būtiski apgrūtina un kavē izmeklēšanas gaitu.

Kukuļošanas paņēmieni, tāpat kā citi, ar korupciju saistīto noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas paņēmieni veidi ir atkarīgi gan no dienesta sfēras, kur tie notiek, gan no kukuļņēmēja dienesta stāvokļa un viņa pilnvaru apjoma, vispārīgās situācijas valstī, lokālās situācijas reģionā un iestādēs, gan no kukuļošanas priekšmeta, gan no kukuļdevēja un kukuļņēmēja personiskajām īpašībām.

Mūsdienu tehnoloģijas padara kukuļošanas procesu mazāk kontrolējamu – ir parādījušies vairāki paņēmieni kukuļa drošai nodošanai, kurus faktiski nav iespējams nedz fiksēt, nedz arī izņemt. Vienlaikus ar tradicionālo naudas kukuli, dārgmetālu vai rotājumiem, praktizē arī tādus kukuļus, kā pseidokonsultāciju apmaksu, komisijas maksas izmaksāšanu, fiktīvu honorāru, kukuli ārzemju komandējumu veidā, kā arī naudas elektronisko pārskaitījumu. Pēdējā laikā vairāk izplatīti ir kļuvuši smalkākie kukuļošanas piemēri – bezmaksas pakalpojumu sniegšana amatpersonai; dažādu privilēģiju nodrošināšana; amatpersonas dalība komercstruktūrās; bankas kontu atvēršana amatpersonai, viņa radniekiem vai draugiem; nekustāmā īpašuma nodošana lietošanā vai īpašumā Latvijas Republikā vai ārvalstīs; ārstniecības pakalpojumu apmaksu u.c.

Jāatzīmē, ka lietās par kukuļošanu prevalē netiešie pierādījumi, kuri prasa daudzpakāpju pierādīšanas procedūru, ar izmeklējamā gadījuma un parādību cēloņsakarību izzināšanu. Ir nepieciešams pierādīt, par kuru tieši darbību persona ir saņēmusi kukuli un vai patiesais personas darbības mērķis bija kukulis, nevis kāds cits motīvs. Bez tam, mūsdienās kļūst aktuāla tāda situācija, kad kukuļus dod par to, lai jautājums tiktu atrisināts taisnīgi. Izziņas izdarītājam (procesa virzītājam) tas rada būtisku šķērslī patieso cēloņu atklāšanai, jo nav izteiktu amatpersonas prettiesisku darbību.

2. Ekspertu speciālo zināšanu nozīmīgums korupcijas lietās

Augstāk izklāstītais problēmu uzskaitījums, bieži vien izraisa virkni jautājumu, atbildēt uz kuriem var tikai persona ar speciālām zināšanām – eksperts.

Kā atzīmē Dr.iur. E.Nīmande, profesionāli sagatavota procesa virzītāja speciālo (no juridiskajām zināšanām atšķirīgo) zināšanu līmenis pilnībā neatbilst mūsdienu zinātņu sniegtajām iespējām noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā. Savukārt, lai noskaidrotu sekmīgai krimināllietas izmeklēšanai nozīmīgus faktus, nereti nepieciešamas speciālas zināšanas, t.i., mērķtiecīgs izzināšanas process, izmantojot speciālas zināšanas, un iemaņas šīs zināšanas lietot. Tieši tāpēc ar korupciju saistīto noziedzīgo nodarījumu pierādīšanas procesā arvien būtiskāku lomu ieņem tiesu ekspertīze.

Konkrētā profila eksperta pieaicināšanas nepieciešamība ir nepastarpināti saistīta ar noziedzīgā nodarījuma krimināltiesisku raksturojumu. Tā, piemēram, krimināllietās, kas ir saistītas ar kukuļņemšanu, gadījumos, ja kukulis ir pieņemts naudā vai materiālo priekšmetu veidā, var noteikt daktiloskopisko ekspertīzi, ar kuras palīdzību ir iespēja noskaidrot: vai uz izņemtā objekta ir pirkstu (plaukstu) pēdas; vai šīs pēdas ir derīgas personas identificēšanai; ar kuru roku, kādu rokas daļu, ar kuru pirkstu veidotas pēdas; vai papildārlmiju pēdas nav atstājusi konkrēta persona; vai uz dažādiem priekšmetiem atrastās pēdas nav atstājis viens un tas pats cilvēks; kādas darbības rezultātā radītas roku pēdas (satvēriens, pieskaršanās utt.); kādas īpatnības ir personas rokām, kuras veidojušas pēdas (trūkst pirksti, uz plaukstām tulznas, rētas utt).

Gadījumā, ja kukuļošana ir notikusi saunā, vasarnīcā, piknikā utml., par kriminālistisko ekspertīžu objektiem var būt ne tikai pirkstu nospiedumi, bet arī apavu un kāju pēdas, apģērba pēdu ekspertīze, un pat cilvēka zobu pēdu ekspertīze.

Būtisku palīdzību noziedzīgu nodarījumu, kas ir saistīti ar korupciju, izmeklēšanai var sniegt grāmatvedības ekspertīzes.

Kā norāda prof.B.Volženkins, šādu ekspertīžu priekšmets ir kukuļošanas un piesavināšanās gadījumu izmeklēšanas izraisīto jautājumu risināšana. Piemēram, grāmatvedības ekspertīzes var noskaidrot: naudas līdzekļu iztrūkuma vai pārpalikuma apjomu, tā rašanās periodu un vietu, kā arī nodarīto zaudējumu summu pamatojumu; saimnieciskā darījuma atspoguļojuma atbilstību grāmatvedību reglamentējošo normatīvo aktu prasībām; izejvielu, materiālu, gatavās produkcijas un citu norakstīšanas dokumentālo pamatojumu utt. Nepieciešamības gadījumā, atkarībā no lietas apstākļiem, var izmantot arī specifiskas ekspertīzes:

- A) saimnieciskā aprēķina rūpniecības uzņēmumu grāmatvedības operāciju ekspertīzi;
- B) budžeta iestāžu grāmatvedības operāciju ekspertīzi;
- C) SIA, A/S, kredītiestāžu, sabiedrisko organizāciju specifisku kategoriju uzņēmumu grāmatvedības operāciju ekspertīzi;
- D) tirdzniecības uzņēmumu grāmatvedības operāciju ekspertīzi;
- E) celtniecības organizāciju grāmatvedības operāciju ekspertīzi.

Ja noziedzīgs nodarījums ir saistīts ar korupciju, ekspertīžu objekti bieži vien ir dokumenti, kas ir noformēti sakarā ar konkrēto darbību veikšanu, korupcijā iesaistīto personu dienesta pienākumu pildīšanas ietvaros, vai arī personīgie pieraksti.

Kā norāda prof. V.Karagodins, ir rūpīgi jāizpēta dokumenta atbilstība spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, kā arī to, vai dokumentā ir labojumi, dzēsumi, teksta papildināšana ar vēlākiem ierakstiem un citas dienesta viltojuma pazīmes. Ar dokumentu rekvizītu ekspertīzes palīdzību var noskaidrot, vai rokraksta teksts un paraksts izpildīts ar kopēšanas tehniskajiem paņēmieniem; vai dokumenta sākotnējā saturā ir izdarītas izmaiņas; kāds ir sākotnējā teksta saturs dokumentā; kāds ir izbalējušo, aplieto, svītrotu vai aizlīmēto ierakstu saturs; kāds ir sadedzināto dokumentu saturs; kāda ir ierakstu, parakstu, zīmoga nospiedumu u.c. krustojošos elementu izpildes secība; vai atsevišķās iesniegtā dokumenta daļas pirms sadalīšanas neveidoja agrāk vienu veselu dokumentu; vai dokumenta vairāki eksemplāri ir izpildīti vienlaikus.

Cits dokumentu tehniskās ekspertīzes paveids – zīmogu un spiedogu ekspertīze ļauj secināt, kādā veidā iegūts zīmoga (spiedoga) attēls uz ekspertīzei iesniegtā dokumenta utml. Rakstāmmašīnu un citu zīmju drukājošu iekārtu tekstu ekspertīze palīdzēs noskaidrot, kādā veidā ir izpildīts ekspertīzei iesniegtais dokuments; kāds ir zīmju drukas iekārtas vai rakstāmmašīnas tips, veids, ar kuru nodrukāts iesniegtais dokuments; vai iesniegtais dokuments nodrukāts ar iekārtu, kuras paraugi ir iesniegti ekspertīzei; vai iesniegtais dokuments nodrukāts vienā paņēmienā (vai nav notikusi piedrukāšana); vai vairāki dokumenta eksemplāri nodrukāti vienlaikus. Kā uz paša kukuļa priekšmeta, tā arī piezīmēs, dienasgrāmatās, darbu plānotājos var tikt atrasti pieraksti, kam ir tiešs sakars ar izmeklējamo noziedzīgo nodarījumu.

Šo pierakstu rokraksta ekspertīze ļauj noskaidrot pierakstu izpildītāju, kas savukārt atrisina vairākus jautājumus: par kukuļu apmēru un skaitu; par citu personu, kuras ietilpst noziedzīgajā grupā, lomu; par nelikumīgā kārtā iegūto vērtību daudzumu.

Prof. P.Jani uzskata, ka dokumentu apskate palīdz noskaidrot arī kukuļņēmēju. Šajā nolūkā iestādē, kurā ir griezies iespējamais kukuļdevējs, veic dokumentu izņemšanu un apskati, lai noteiktu amatpersonu loku, kuriem vajadzēja izskatīt un izlemt kukuļdevēju interesējošo jautājumu.

3. Mūsdienu prakse ekspertu iesaistīšanā

Eksperts veic ekspertīzei iesniegto objektu pētīšanu ar nolūku noskaidrot kriminālprocesam nozīmīgus faktus un apstākļus, par ko tiek dots eksperta atzinums.

Neskatoties uz to, ka eksperta zināšanas var izmantot gan apskatē, gan arī krimināllietas iztiesāšanas stadijā, kur ekspertam vajadzētu būt par objektīvu tiesneša palīgu, ekspertu iesaistīšana kriminālprocesos nav pietiekoši aktīva dažādu apsvērumu dēļ (finansējuma trūkums, tehniskā nodrošinājuma neesamība, kvalificēto ekspertu trūkums, procesa virzītāja subjektīvais viedoklis utml). Visas tiesu ekspertīzes, atkarībā no tā, cik saistoša ir to īstenošana, ir pieņemts dalīt obligātās un neobligātās. No Kriminālprocesa likuma 195.panta ir secināms, ka obligātā ekspertīze kriminālprocesos, kas saistīti ar korupciju, var tikt piemērota ļoti reti. Lai arī ekspertīzi var noteikt citos gadījumos, kad kriminālprocesam nozīmīgu jautājumu noskaidrošanai nepieciešams veikt pētījumu, kurā izmantojamas speciālas zināšanas kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē, šādas tiesības netiek plaši izmantotas. Latvijas Republikā lēmumu par ekspertīzes noteikšanu pieņem tikai un vienīgi procesa virzītājs vai izmeklēšanas grupas dalībnieks, kuri, atbilstoši Latvijas Republikā pašlaik pastāvošajam tiesiskajam regulējumam, var uzdot veikt ekspertīzi ekspertīžu iestādes ekspertam vai pieaicinātajam ekspertam. Minētā tiesiskā konstrukcija (valsts monopols tiesu ekspertīžu veikšanas jomā, kopsakarā ar aizliegumu aizstāvības pusei patstāvīgi noteikt tiesu ekspertīzi) izraisa šaubas attiecībā uz apsūdzētās personas tiesībām uz objektīvu kriminālprocesa norisi.

Otrais moments ir personu, kurām ir tiesības veikt tiesu ekspertīzi, loks. Atbilstoši Tiesu ekspertu likuma 3.pantam šīs personas ir: 1) valsts tiesu eksperti; 2) valsts atzītie privātie tiesu eksperti 3) ja ekspertīze ir nepieciešama jomās, kurās nav šā panta pirmajā daļā minēto ekspertu, normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā var uzdot ekspertīzi veikt citai personai, kurai ir atbilstošas speciālās zināšanas. Jāatzīst, ka tiesības uz objektīvu kriminālprocesa norisi būs nodrošinātas vienīgi tad, ja valstī, līdztekus valsts tiesu ekspertiem, pastāvēs kvalificēto un pieredzējušo neatkarīgo tiesu ekspertu sastāvs, kuru iesaistīs ekspertīžu veikšanā, ja to pieprasa procesa virzītājs vai aizstāvības puse.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ekspertu speciālās zināšanas ļauj efektīvāk izmeklēt koruptīvus noziedzīgus nodarījumus.
2. Kriminālprocesa likumā ir jāparedz aizstāvības puses tiesības patstāvīgi noteikt tiesu ekspertīzi valsts vai privātiem tiesu ekspertiem.
3. Nodrošinot objektīvu kriminālprocesa norisi, ekspertīžu veikšanā ir jāiesaista ne tikai valsts eksperti, bet arī neatkarīgie eksperti (īpaši attiecībā uz papildu ekspertīzi, atkārtotu ekspertīzi, komisijas ekspertīzi un komplekso ekspertīzi).

Abstract

In this work there are considered role and functions of the expert within the limits of criminal process in the Republic of Latvia. During achievement of established target in this work there was found out necessary for our state to improve already existing legislation, which requires specifications and additions.

Аннотация

В работе «Роль экспертов в уголовных процессах, связанных с коррупцией» рассматривается роль и функции экспертов в Латвийской Республике. В ходе выполнения работы был сделан вывод о том, что нынешнее законодательство нуждается в уточнениях. Например, в законе об Уголовном процессе необходимо предусмотреть право защиты самостоятельно назначать судебную экспертизу – государственным или частным экспертам.